

Tipologia și simbolismul ornamenticii porților monumentale

La typologie et le symbolisme des portes monumentales

Mihaela Mureșan

Résumé

La porte est le symbole d'un passage et d'une transformation, d'une étape parcourue. Comme le pont, elle sépare et lie deux états, deux mondes, deux territoires. Accès vers un autre univers, la porte et le seuil sont des symboles de facture mythique. La porte est le lieu par où on fait la communication entre une famille et le monde étranger de l'extérieur, c'est-à-dire au-delà du cercle magique, représenté par la palissade qui clôture la maison et le foyer et qui défend la famille des dangers extérieurs.

La porte accomplit, dans la vie du peuple roumain, le rôle d'une créature magique, qui veille à tous les actes capitaux de la vie d'un individu. La porte veille au mariage et sous la porte on emporté le mort vers sa tombe. Dans certains cultes, les rituels de passage d'une étape de la vie dans une autre sont symbolisés toujours par le passage sous une porte. Par conséquent, la porte représente la vie même, c'est-à-dire la famille.

Pendant les périodes critiques de l'année, lorsque les forces maléfiques étaient extrêmement actives, on prenait des mesures supplémentaires pour la défense des portes. Pendant les Pâques on faisait des croix avec la bougie sur la porte; le Saint-Georges, les Armindenî (le 1-er Mai) ou pendant la fête de l'Annonciation on mettait des rameaux d'arbres fleuris ou de petites couronnes de saule bénie à l'église. Contre les revenants on graissait les portes avec de l'ail et on mettait des branches de ronce ou de d'épine noire, qui, par leurs épines, chassaient les mauvais esprits. Les portes étaient purifiées par du feu et de la fumée rituels à l'occasion du pacage des troupeaux.

Toute une mythologie et symbolique extrêmement complexe est inscrite dans la forme et l'ornementation des portes monumentales, sur lesquelles on a sculpté les images des animaux apotropaïques et des symboles astraux, dont le rôle était de défendre la famille de l'intrusion des forces maléfiques et d'assurer la prospérité de la famille. Parmi les plus répandus éléments apotropaïques on peut distinguer: le serpent, la rosette, la corde tordue, des motifs phytomorphes stylisés (le zigzag, le rhombe, les dents du loup etc.). L'évolution des motifs ornementaux des portes en bois a pour conséquence, durant le temps, la perte des valences magiques et apotropaïques et la victoire de l'élément décoratif.

En étudiant la typologie et la symbolique des portes monumentales sur tout le territoire roumain, Petru Caraman remarque le fait que dans les Carpates de la Moldavie et de la Bucovine, les portes ont la plus simple forme architectonique et décorative, pendant que celles des montagnes de Olténie et de la Valachie, du sud de la Transylvanie (des départements Hunedoara, Sibiu et Țara Oltului, mais surtout de Maramureș), sont tout à fait remarquables par leur ornementation complexe.

Cuvinte cheie: Poartă monumentală; tipologizarea porților; simbolismul porții; obiceiuri legate de poartă; motive decoartive; evoluția ornamentelor.

Poarta, reprezintă, împreună cu gardul, elemente care marchează și delimitează universul gospodăriei țărănești. Aparent un element secundar în cadrul gospodăriei, ea este mijlocul prin care se realizează legătura între universul familial și cel exterior, simbolul unei treceri și al unei transformări, al unei etape parcurse. Asemenea podului, ea separă și leagă două stări, două lumi, două teritorii și reprezintă intrarea în spațiul fundamental al universului familial.

Simbolismul porții este cuprins în următoarea ghicitoare: “Eu la orice casă / Sunt slugă aleasă; / Eu pe orișicine / Întâmpin când vine; / Când pleacă afară, / Eu îl petrec iară”. (Teodorescu, 1982)

Din cele mai vechi timpuri, porțile erau sacralizate și puse sub oblăduirea unor zei importanți ai panteonului popoarelor. La romani, *ianua* (care însemna “poartă, ușă”, era dată în stăpânirea lui Ianus – păzitor al porților și al pragurilor, zeul tuturor începuturilor, patron al timpului și al ciclurilor vieții din natură și societate. Lui îi era consacrată prima lună a anului (ianuaris: poarta anului). Porțile cetăților antice, ale catedralelor, ale curților oamenilor, prin ornamentica lor, reprezentau concentrări de energie sacră, capabilă să oprească răul, să alunge duhurile malefice, să purifice pe oricine pătrundea în incinta teritoriului sacru străjuit de ele. (Evseev, 1998: 378)

În poveștile populare românești întâlnim adeseori interdicția de a trece printr-o poartă bine închisă sau păzită, nerespectarea acesteia putând atrage după sine mari nenorociri dar și o victorie. Legătură între lumi și între stări ale ființei, loc al plecărilor și al sosirilor, poarta este simbolul ambiguității care fixează ființa într-un spațiu de nesigură tranziție.

Datorită *arhitecturii*, proporțiilor impresionante și *ornamenticii* lor extrem de complexe, etnologii, antropologii sau istoricii de artă au manifestat un interes deosebit pentru porțile monumentale românești și îndeosebi pentru partea lor transversală pe care au comparat-o când cu o “căsuță”, când cu o “ladă de zestre”, când cu un sicriu (sau sarcofag). (Evseev, 1998:379)

Deși subiectul a mai fost tratat de mari cărturari precum N. Iorga, G. Oprescu, P. H. Sthal, I. D. Ștefănescu, T. Papahagi sau P. Petrescu, cele mai semnificative studii apărute pe această temă sunt cele ale eminentului folclorist

și etnolog Petru Caraman (*Porțile monumentale ale României*, redactat de două ori, ultima dată în 1974) și a lui Francisc Nistor (*Poarta maramureșeană*, 1977). Datorită lipsei unor cercetări serioase și a culegerii de materiale, nu s-a putut realiza o clasificare a porților monumentale de către istoricii de artă. Antropologul P.H. Sthal considera că preocuparea țăranilor români pentru poartă se datorează doar funcției sale reprezentative. Masivitatea porții și bogăția ornamentației a fost adeseori în flagrantă contradicție cu modestia casei țărănești.

Dacă majoritatea celor care au cercetat acest element arhitectural au apreciat esteticul ca fiind primordial, o teorie interesantă și absolut originală în literatura de specialitate, asupra originii și semnificației porților monumentale românești, este dezvoltată de Petru Caraman, care face legătura între acestea și înmormântarea supraterestră considerând că forma prismatică a acoperișului nu a avut întru început o funcție practică, aceea de protejare împotriva intemperiilor, ci una rituală.

În capitolul *Considerații asupra genezei și semnificației lor*, autorul menționează faptul că „Teritoriul Daciei antice a fost din veac țara pădurilor. Un strălucit vestigiu al acestei civilizații a lemnului îl constituie porțile monumentale ale Maramureșului ca și cele din alte ținuturi ale României. Dacă materialul perisabil al porții monumentale nu a putut rezista intemperiilor (...) poarta nu a murit. Ea fost salvată de vigoarea unei tradiții, care s-a dovedit fără de moarte. (...) Oricât de tare este lemnul din care sunt construite ele, (...) el nu poate rezista mai mult de patru sau cinci generații. De aceea nu posedăm vestigii de porți dintr-un trecut îndepărtat care să ne permită a urmări evoluția aspectului lor arhitectonic, precum și evoluția sculpturilor de pe stâlpi, de pe gardul lor superior sau chiar de pe porțile propriu-zise, de la o epocă la alta”. (Caraman, 2006: 22)

Referitor la *terminologia* acesteia, P. Caraman afirmă: „De ce îi spunem poartă monumentală ? Pentru că frapează nu numai prin frumusețea ei, ci și prin proporțiile sale care dau impresia de grandios. (...) Pentru a satisface nevoile gospodărești, o poartă simplă ar fi fost de ajuns. (Dar) ea stă în flagrant contrast cu căsuța deosebit de modestă din interiorul curții aceluiași stăpân. (...) Grijă specială pe care o manifestă gospodarul de a o face cât mai frumoasă și mai importantă, ne lasă să înțelegem că ea reprezintă ceva mai mult decât o poartă banală, că ea este într-adevăr *o poartă-monument*”. (Caraman, 2006: 23)

Pe de altă parte, în 1960, Francisc Nistor a inventariat porțile din provinciile istorice „Țara Maramureșului” și „Țara Lăpușului”. La data inventarierii a mai găsit 785 de porți și vranițe de diferite tipuri constatând că multe exemplare din cele studiate cu ocazia cercetărilor de teren, întreprinse în perioada 1934-1960, dispăruseră, fie datorită degradării lor în cursul vremii, fie datorită faptului că au fost stricate de proprietarii care au utilizat lemnul în alte scopuri. Din totalul porților invențiate, 16% au fost executate de membrii familiei respective, 44,5% au fost construite de așa-numiții *meșteri pe seama lor*, iar 39,5% au fost

construite de *meșterii de meserie*. (Nistor, 1977:11) Materia primă era stejarul sau gorunul (pentru porți și vranițe) dar și bradul (pentru aripi, porți, fruntar și acoperiș).

Deosebirea esențială dintre *poartă* și *vraniță* constă din faptul că prima are două aripi, care se împreună pe centrul intrării, în timp ce vranița are o singură aripă, care se rotește într-o singură direcție. Piese componente ale unei porți sau vranițe sunt: stâlpii, aripile porții, fruntarul (pragul de sus al porții), chitușii, pragul de jos, pragul de sus al porțiței, streajele, urșii, botele, porțița, fundătura (partea de deasupra porțiței), hăițașul (acoperișul), amnarele, brâul, țâțânile, batca, zăvorul, cepurile, cornii și perinile. (Nistor, 1977:22)

Din punct de vedere arhitectonic, P. Caraman identifică o serie de variante, care permit *tipologizarea* acestora după cum urmează:

- a. Porțile cu *trei stâlpi de aceeași înălțime* între care sunt încadrate poarta mare cu cele două aripi și porțița. Are un acoperiș în două pante care pornesc de pe culme. Este acoperită cu șindrila tăiată în “solzi de pește” sau” coadă de rândunică”.
- b. *Tipul asimetric* care are doi stâlpi înalți, care încadrează poarta mare și un stâlp lateral mai scund care, împreună cu unul din stâlpii înalți, încadrează porțița.
- c. *Tipul perfect simetric* cu trei porți, având poarta mare la mijloc încadrată de doi stâlpi înalți și câte o porțiță laterală încadrată între un stâlp înalt și unul mai scund marginal.
- d. *Tipul perfect simetric* tot cu trei porți, una mare la mijloc și câte o porțiță laterală, care are patru stâlpi de aceeași înălțime.
- e. *Tipul porților cu cinci stâlpi*, care oferă adăpost spre drum pentru trecători și două porți: poarta mare la mijloc și o porțiță laterală
- f. Același tip al *porților cu cinci stâlpi*, care oferă adăpost atât înspre drum pentru călători cât și spre interiorul curții pentru cei ai casei.
- g. *Tipul decadent* – care desemnează variante mai noi de porți monumentale unde lemnul este înlocuit, parțial sau total, cu piatră, cărămizi, beton sau metal. (Caraman, 2006:24)

În ceea ce privește *construcția prismatică* de deasupra porților, în funcție de tipul de poartă, ea se întinde fie pe tot șirul de stâlpi, în cazul stâlpilor de aceeași dimensiune, fie separat deasupra porții mari și a porțiței sau porțițelor laterale.

„Este evident faptul că aceste porți au luat naștere în primul rând dintr-o necesitate practică, de ordin gospodăresc, ca orice poartă. (Dar, n.n.) ce finalitate a fost urmărită prin acea construcție de pe stâlpi, care se prezintă ca o încăpere prismatică ? Pe cine sau ce trebuia să adăpostească ea ? Să fie o simplă specie

de acoperiș, (...) un adăpost pentru oameni, (...) un alt adăpost menajer ?”, se întreba P. Caraman. (Caraman, 2006: 25)

Autorul nu vede nimic practic în aceasta ci, dimpotrivă, “o serioasă piedică pentru circularea carului cu fân”. O abordare etnologică comparatistă îl determină să observe asemănarea porților monumentale românești cu un arc de “triumf” a cărui prototip este “mormântul pe stâlpi din regiunile unde exista uzul de locuințe lacustre”. (Caraman, 2006: 26) Totodată consideră că nu trebuie eliminată ipoteza unei “influențe romane directă, venită în Dacia chiar prin coloniștii romani” deoarece “porțile monumentale românești conservă până azi (...) vestigiul vechiului sarcofag”.

Analizând diferitele tipuri de înmormântare cunoscute, P. Caraman consideră că “*cea mai veche formă de înmormântare este cea aeriană, pe o platformă suspendată în arbori*”, rezultată, conform etnologului Julius Lips, din “adorarea soarelui, caracteristică popoarelor patriarhale”. (Caraman, 2006: 29) O formă intermediară, între înmormântarea pe platforma aeriană și îngroparea în pământ, o reprezintă vechile “*căsuțe pe morminte*, un fel de sicrie de lemn plasate pe movila mormântului, în dosul crucii de la căpătâi – a căror arie se întinde din Siberia și până în Polonia de est”. (Caraman, 2006: 27)

“O dovadă indirectă că uzul funerar al căsuțelor pe morminte (...) a fost odinioară bine cunoscut românilor, pare să ne fie oferită de acele bocete, care exprimă dorința mortului, adresată rudelor apropiate, de a-i face o fereastră la sicriu ca să poată privi lumea albă ori de câte ori îl va ajunge dorul de ea și de ai săi”, obicei menționat de S. Fl. Marian în “Înmormântarea la români”, (capitolul *bocete*).

Un străvechi rit funerar, atestat în contemporaneitate la tribul Baluba din centrul Africii, constă în *îngroparea morților familiei la ușa de intrare în colibă, sub prag, sau în fața porții*. (Caraman, 2006: 31) În folclorul arab există numeroase legende a căror erou e Alexandru Machedon. Una dintre el povestește că acesta a trecut în drumul său pe la un neam de oameni săraci de tot, care nu posedau nimic din bunurile lumii acesteia. “Ei săpau morminte pentru morți la porțile casei lor și în orice clipă vizitau aceste morminte, măturau praful de pe ele curățindu-le și mergeau la ele, ca să se închine acolo marelui Alah. “Întrebându-l pe împăratul aceluia popor care este motivul pentru care își sapă acolo mormintele, acesta i-a răspuns: Pentru ca să putem privi la ele și să ne aducem mereu aminte de moarte, spre a nu uita de viața viitoare și spre a pieri din inimile noastre dragostea pentru viața pământească”.

„Admițând că obiceiul primitiv de a se înmormânta morții familiei în preajma casei ar fi putut ajunge și în Europa (în special în cea de sud-est), fiind adoptat parțial de vechii locuitori ai Daciei, urmat apoi de obiceiul înmormântării aeriene pe stâlpi și imaginea arcului de triumf implementată de coloniștii romani, putem avea imaginea evoluției tematicе și decorative a acestei construcții

arhitectonice, conchide autorul.” (Caraman, 2006: 32)

Tipologizarea propusă de F. Nistor, în funcție de numărul stâlpilor, de felul în care era construită porțița, de porțile laterale și de forma acoperișului, cuprinde 17 variante:

- vraniță pe 3 stâlpi scunzi, fără acoperiș; vraniță pe 3 stâlpi scunzi, cu porțiță laterală acoperită; vraniță pe 3 stâlpi înalți, cu acoperiș unic; vraniță pe 3 stâlpi, cu acoperișuri distincte pentru parte centrală și pentru porțiță; vraniță pe 4 stâlpi, cu 3 acoperișuri distincte, cel central mai înalt, iar cele laterale, ale porțițelor, mai scunde; vraniță pe 5 stâlpi, cu un singur acoperiș, având doar o porțiță; vraniță cu cumpănă, pe 3 stâlpi, cu porțița laterală descoperită; vraniță cu cumpănă, pe 3 stâlpi, cu porțița laterală acoperită; poartă mică (porțiță), pe 2 stâlpi, acoperită; poartă pe 3 stâlpi, neacoperită; poartă pe 3 stâlpi, având acoperită doar o porțiță laterală; poartă pe 2 stâlpi înalți, acoperită, fără porțiță; poartă pe 3 stâlpi, cu porțiță laterală, sub un singur acoperiș; poartă pe 3 stâlpi, acoperită, cu două porțițe laterale acoperite distinct; poartă pe 4 stâlpi, acoperită, cu două porțițe laterale acoperite distinct; poartă pe 5 stâlpi, cu un singur acoperiș și cu o singură porțiță; poartă pe 6 stâlpi, sub un singur acoperiș și cu o singură porțiță. (Nistor, 1977: 26-27)

Procentual, porțile reprezintă peste $\frac{3}{4}$ din totalitatea monumentelor studiate, fapt datorat numărului mare de familii de nemeși din această zonă (15000 la începutul secolului al XVIII-lea, conform unei statistici austriece).

Obiceiuri legate de poartă

Creată din necesități practice, poarta a devenit, în timp, un element încărcat cu *semnificații magice*, prezent în toate momentele capitale din viața omului. Mircea Eliade scria despre rolul simbolic al porții: “Prima trecere pe sub poartă înseamnă aproape o intrare în viața reală de afară. Poarta veghează la căsătorie și pe sub poartă e dus mortul, solemn, spre lăcașul de veci. Este atunci, o reîntoarcere în lumea dintâi; ciclul e închis și poarta rămâne mai departe, cu unul mai puțin, să vegheze alte nașteri, alte nunți, alte morți” (Eliade, 1943: 373).

Pe plan mistic, poarta împrumută de la gardul curții respective unele virtuți magice. Gardul, în mentalitatea primitivă, era simbolul *cercului magic* care ocolește de jur împrejur casa și gospodăria și care apără familia de primejdiile exterioare. În interiorul cercului se află tot avutul, tot norocul. Din exteriorul lui pândesc toate năpastele. Poarta este locul pe unde se face comunicarea între o familie și lumea străină din exterior, adică de dincolo de cerc. Este limita dintre cunoscut și necunoscut și, adeseori, dintre bine și rău.

În concepția populară poarta e reprezentanta casei și chiar a întregii gospodării. Poarta este implicată în cele mai importante evenimente legate de

sărbătorile de peste an sau de ciclul familial.

Astfel, este binecunoscut obiceiul de a lega la nuntă un brad de unul din stâlpii porții pentru a vesti comunității fericitul eveniment care va urma. În dimineața din ziua nunții, mirele și prietenii lor împodobeau doi brazi. Unul dintre brazi era dus de către tineri necăsătoriți la casa mirelui, unde era legat în fața porții. Cel de-al doilea ajungea la casa miresei. Obiceiul era numit *bradul* și semnifica tinerețea, vigoarea și bogăția cu care noua familie era binecuvantată. Prima trecere prin porți a tinerilor căsătoriți simbolizează începutul unei noi etape în viața acestora, respectiv ieșirea în lume ca o familie nou recunoscută.

În toate culturile tradiționale, trecerea pe sub o poartă, mai mult sau mai puțin grandioasă, simbolizează o transformare. Obiceiul de a trece ritual printr-o poartă pentru a marca trecerea dintr-o etapă a vieții în alta este consemnată și de Arnold Van Gennep în volumul său *Rituri de trecere*.

Poarta marchează totodată și momentul final al existenței umane. Când moare un membru al familiei, pe stâlpii porții se pun praporii funebri, în semn de doliu, iar prin poartă este scos mortul pentru a fi dus în lăcașul său de veci.

În perioadele critice ale anului, când forțele malefice erau deosebit de active, se luau măsuri suplimentare de apărare a porții. De Bunavestire (25 martie), Sângiorz (23 aprilie), Paști sau de Armindenii (1 mai) se puneau ramuri de pomi sacri sau coroane de salcă sfințită la biserică. În ajunul sărbătorii de Sf. Gheorghe „oamenii împodobesc porțile, ușile, ferestrele, ba chiar și acoperișurile caselor, obiectele din casă, precum și bisericile și mormintele cu crengi verzi de paltin, stejar, fag, salcie, tei, păr etc. pentru ca totul să prospere, iar oamenii să fie feriți de rele”. (Taloș 2001: 138) Porțile erau purificate prin focuri și fumigații rituale cu ocazia scoaterii vitelor la pășunat.

Românii sărbătoresc Armindenul, simbol al vegetației care protejează recoltele și animalele. Cu acest prilej se puneau ramuri verzi la porți, la ușă sau la ferestre pentru noroc și belșug. Este consemnat obiceiul de a pune la poartă cu această ocazie un brad, care se lua de acolo numai când se făcea prima oară pâine cu grâul din acel an; acest brad purta numele sărbătorii. La casele cu fete se puneau puiți de mesteceni în fața porții. Aceleași obiceiuri erau practicate și cu ocazia altor sărbători religioase precum Sf. Ion de vară (24 iunie) sau Duminica Rusaliilor (50 zile după Paști).

De asemenea, împotriva strigoilor, porțile se ungeau cu usturoi (Sf. Andrei, 30 noiembrie) și se puneau lângă ele crengi de rug, măceș sau porumbar, care, cu spinii lor, alungau duhurile rele. (Evseev, 1998: 379)

Poarta reprezintă „casa”, respectiv familia. Dacă cineva vroia să arunce oprobriul asupra unei familii, acționa în primul rând asupra porților. Iată de ce în asemenea momente fatidice, poporul trebuia să respecte anumite interdicții. Astfel, în nopțile de Crăciun și Anul Nou poarta nu se lăsa descuiată și trebuia vegheată pentru a nu fi deschisă intenționat de vreun dușman, acest lucru

putând aduce o nenorocire. În aceste nopți vrăjmașii scoteau porțile din țâțâni pe care apoi le aruncau în drum, le ascundeau, le spărgeau sau chiar le ardeau. „Răuvoitorii obișnuiau să mânjească porțile pe timp de noapte (în special poarta mare) cu păcură, noroi sau ouă clocite. În trecut o asemenea ofensă se răzbuna chiar și prin moarte dacă se descopereau vinovații. Asemenea practici au dus la obiceiul de a se păzi porțile în anumite momente sau perioade mai cu seamă de Crăciun, Anul Nou și Bobotează și ajunurile lor, primejdiile fiind mai mari ca oricând”. (Caraman, 2006: 34-35) **Tradiția furatului sau schimbatului porților, a fost consemnată și în Moldova. În unele zone, în loc de furatul porților, se practica mutarea acestora între ele și astfel, dimineata toți se trezeau ca au alte porți decât ale lor. Cei care aveau o poartă mai simplă, se pomeneau cu niște porți mari și frumoase, și invers.**

Printr-un asemenea act, cercul magic care proteja familia era spart. Iată motivul pentru care poarta trebuia păzită: pentru ca pe ea sa intre numai lucruri bune (bogăție, belșug și sănătate) și să nu iasă norocul, fericirea, sporul, avuția sau sănătatea.

O altă practică interesantă legată de rolul protector al porții consemnează obiceiul de a se pune bani, agheasmă și tămâie sub stâlpul care lega pragul „ca sa nu se apropie ciurma”. De asemenea, era interzisă orice fel de tranzacție din prag. Este interesantă mărturia unui țăran maramureșean care spunea: „Mai demult, nu-și vindeau oamenii, din prag, nici pentru doi boi lucrurile”. (Nistor, 1977:14)

Motive decorative

O întregă mitologie și simbolistică extrem de complexă este înscrisă în forma și ornamentica porților monumentale, pe care sunt sculptate imaginile animalelor apotropaice, figuri antropomorfe și simboluri astrale, menite să apere de intruziunea forțelor malefice și să asigure bunăstarea gospodăriei.

Ornamentul în sine este considerat în popor ca fiind de o importanță secundară. Important este simbolul, elementul magico-apotropaic cu un înțeles profund, și prin acesta funcția protectoare a decorului. Ornamentele nu sunt numai forme decorative, ci ele transmit o simbolistică proprie, care astăzi este tot mai greu de interpretat.

Porțile monumentale românești conțin *elemente apotropaice* specifice popoarelor din bazinul mediteranean dar, unele, și cu răspândire universală. Încă din epoca credințelor totemice, oamenii, simțindu-se dezarmați în fața unor fiare primejdioase foarte puternice, au crezut că și le vor face favorabile, venerându-le.

Dintre toate speciile de animale apotropaice care populează porțile monumentale românești, figura *șarpelui* este cu siguranță cea mai des întâlnită. Șarpele era considerat a fi paznicul cel mai sigur al comorilor, al caselor dar și al templelor, palatelor sau cavourilor. Șarpele sau balaurul este sculptat întotdeauna

pe stâlpi în altorelief dar și pe pragul superior al porților. (Caraman, 2006: 44)

F. Nistor consemnează o reprezentare mai recentă, corespunzătoare unei credințe din Evul Mediu în care motivul șarpelui apare combinat cu îngeri stilizați, în acest caz șarpele fiind identificat cu duhurile rele dar dominat de îngerii păzitori ai casei. Folclorul românesc a conservat credința în șerpilor protectori ai casei, pe care membrii unei familii nu numai că-i cruță, dar îi privesc chiar cu venerație și-i hrănesc. Locul preferat al acestui spirit protector era în jurul casei, sub pragul ușii sau al porții. C.A. Rosetti relatează o legendă: „Cică o țărancă din Transilvania, observând că zilnic copilul ei, în vârstă de trei ani, lua pâine și dispărea din casă, l-a urmărit și a văzut că el merge să hrănească un șarpe mare. Spunându-i soțului ei, acesta l-a ucis. Copilul, când a găsit șarpele mort, a doua zi a murit și el”. (Caraman, 2006: 53)

Al doilea motiv este *rozeta*, care poate apărea ca o stilizare florală a crucii înscrise într-un cerc. Rozeta este la origine un străvechi motiv solar, care apare adeseori alături de un alt motiv astral, respectiv semiluna (crai-nou). Invocarea talismanică a celor doi aștri avea rolul de a proteja familia și de a asigura bogăția acesteia (soarele, prin lumina și căldura sa, asigură practicarea agriculturii și creșterea animalelor, dar și luna este importantă pentru că reglează regimul pluviometric). Incizat pe stâlpii porților, acest semn solar, izvor de lumină și căldură de care depinde însăși viața, a fost cunoscut încă din vremea dacilor. Dintre variantele sub care apare acest motiv amintim: cercul simplu, cercul cu un punct la mijloc și cercurile concentrice.

Dar elementul care este omniprezent pe porțile monumentale românești din nordul Olteniei și al Munteniei, în sudul Transilvaniei, în Munții Apuseni dar, mai cu seamă în Maramureș, este motivul *funiei răsucite* în două sau mai multe ite. Acest motiv apare nu numai pe porțile monumentale ci și pe usciorii ușilor bisericilor de lemn sau ca un brâu protector al acestora, pe exterior sau interior, pe troițe sau crucile de morminte din lemn sau de piatră. Ceea ce este interesant în ceea ce privește funia răsucită, care încadrează stâlpii porților monumentale, este faptul că adeseori funia se termină sub forma unui cap de șarpe care mușcă dintr-o rozetă. P. Caraman vede în acest simbol mitic dovada că „funia însăși nu e decât o stilizare a șerpilor încolăciți unul în jurul altuia. Funia răsucită reprezintă deci, în formă schematică, fenomenul multiplicării elementului apotropaic”. Întrebându-se unde oare a apărut întâia oară această schematizare a fenomenului multiplicării, autorul conchide: „Ceea ce putem afirma cu siguranță e că procesul de schematizare a șerpilor, multiplicați într-o frânghie, este foarte vechi și că – după toate probabilitățile – a apărut în chip spontan la diferite națiuni (...) în chip cu totul independent.”

Un alt motiv apotropaic în ornamentica porților monumentale românești este *crucea* de cele mai multe ori înscrisă într-un cerc. Figurează de obicei pe stâlpi și deasupra porții, traforată, iar uneori și pe pragul superior al porții mari. La

origine acest ornament este un simbol solar. Ulterior, în creștinism, semnificația lui s-a schimbat, crucea devenind un apărător împotriva relelor având forța magică de a înlătura primejdiile de la casa pe a cărei poartă figurează.

Un motiv decorativ interesant mai rar întâlnit este acela al *mâinii* cu degetele desfăcute în sus. Ca și crucea, acest simbol are un substrat religios dar nu creștin, fiind specific popoarelor semite, arabilor și vechilor evrei. Acest obicei a fost preluat și de greci în cursul Evului Mediu. Figurile antropomorfe (“chipul de om” sau “mâna cu degetele rasfirate”) feresc gospodaria și familia de “duhurile rele” și de “ceasul rău”.

Pe culmea acoperișului porții figurează adesea imaginea *cocoșului*, simbol solar și apotropaic deosebit de puternic. Uneori pe culmea acoperișului era înșirată o întreagă serie de păsări mici a căror semnificație s-a pierdut în timp acesta rămânând un simplu element decorativ. În virtutea aderențelor de ordin genetic dintre porțile monumentale și mormintele pe stâlpi, Petru Caraman, presupune că acest ornament ar putea reprezenta *păsărea-suflet*, întâlnită frecvent în anumite zone în cimitire, pe crucile mormintelor sau pe troițe. În acest sens menționează că, în Curtișoara, jud. Gorj, pe o troiță, s-ar afla motivul păsării în serie, de-a lungul întregii culmi. F. Nistor menționează de asemenea prezența unui cocoș pe o vraniță din Șieu, Maramureș, care cântă prevestind zorii zilei și răsăritul soarelui.

Motivul ornamental al porților și vranițelor, așa-numitul *pom al vieții*, simbolizează viața fără de moarte și rodnicia nesfârșită. Tipul cel mai complex al acestui motiv străvechi este realizat de obicei în relief puternic pe stâlpul de stejar. Arborele vieții simbolizează viața veșnică și tinerețea fără bătrânețe.

Alte străvechi motive decorative, frecvent utilizate pentru decorarea porților monumentale, sunt: *furca de strâns fân cu trei brațe*, *dintele de lup* (de ferăstrău), *corigăul* (linia în zig-zag), *ghinul* (unghia) sau *bradul*. Alături de acestea sunt semnalate și motive rare cum ar fi *lancea* sculptată pe două porți din localitățile Văleni și Mara. (Nistor, 1977: 18)

În *evoluția ornamentelor porților* P. Caraman indică patru etape:

1. Faza cea mai arhaică o constituie *motivul șarpelui* sau *al balaurului*, încadrat de motivul solar al *cercului magic*.
2. A doua fază începe când semnificația magică a simbolurilor devine mai puțin clară iar *preocuparea pentru estetic* devine mult mai importantă. Din intenții pur decorative apar elemente *fitomorfe* și *geometrizate*. Adeseori, cei doi șerpi tind a se reduce la o linie cu ondulații iar această linie devine un lung zig-zag. În cazul a doi șerpi, cele două linii, întâlnindu-se, dau naștere la o succesiune infinită de romburi de-a lungul stâlpilor porții.
3. Cei doi șerpi încolăciți s-au transformat într-o *funie răsucită* cu cap de șarpe sau balaur și care apoi a dispărut.

4. Predomină *motivele vegetale (frunze și flori)*. Uneori apare chiar și un ghiveci din care se înalță floarea. Această fază reprezintă pierderea valențelor magice și victoria elementului pur decorativ. (Caraman, 2006: 57-58)

În ceea ce privește *repartiția geografică* a porților monumentale, ea a fost determinată în principal, de materia primă, lemnul, existent din belșug în regiunile carpatine. Oamenii de la munte au putut păstra tradiția artistică în prelucrarea lemnului. Studiind tipologia și simbolistica porților monumentale pe întreg teritoriul românesc, Petru Caraman remarcă faptul că în Carpații Moldovei și ai Bucovinei, porțile au cea mai simplă formă arhitectonică și decorativă, în timp ce în munții Olteniei și ai Munteniei, în sudul Transilvaniei (cu deosebire în județele Hunedoara, Sibiu) și Țara Oltului, dar, mai cu seamă, în Maramureș, ornamentația apare în toată strălucirea și complexitatea ei.

Această situație de fapt îl determină să conchidă că “aria, unde porțile monumentale sunt în cea mai înfloritoare situație, coincide aproximativ cu regiunile Daciei antice unde colonizarea romană a fost cea mai compactă. Acesta constituie un argument în plus, deosebit de elocvent, care vine să confirme aderențele genetice ale porților monumentale românești cu arcul de triumf roman”. (Caraman, 2006: 59)

În Maramureș salba de porți monumentale reflectă o tradiție istorică care a permis, în Evul Mediu, numai nemeșilor (nobili mici și mijlocii, stăpâni de pământuri fără titluri nobiliare) să-și construiască porți înalte de lemn sculptat, ca un privilegiu, în timp ce țărani de rând („porțieșii”) nu aveau dreptul decât la vranițe. „Atașamentul localnicilor față de aceste valoroase construcții, cu atât de profunde rădăcini în tradițiile de cultură și artă, cât și în istoria social-politică a Maramureșului, este ilustrat de faptul că până azi s-a păstrat obiceiul de a categorisi gospodăriile după porți. Când întrebi de vreun sătean de-al lor, oamenii bătrâni îți indică «poarta» de la casa unde locuiește acela, formularea semnificând cinstirea pe care i-o acordă”. (Nistor, 1977: 13)

Frumusețea acestor porți monumentale uimește cu atât mai mult cu cât „creatorii lor au fost meșteri țărani lipsiți de o pregătire teoretică specială, care au realizat cele mai variate motive ornamentale din imaginație”, utilizând doar acele modele și motive moștenite din moși-strămoși. De aceea fiecare poartă a fost, este și va fi un unicat și o adevărată operă de artă.

Porțile monumentale ale României reprezintă, fără îndoială, o contribuție extrem de importantă la îmbogățirea arhitecturii țărănești din această parte a Europei, o moștenire culturală care definește, secvențial, expresia unei culturi materiale și spirituale a unui popor în care civilizația lemnului a fost extrem de bine reprezentată.

Versurile poetului Adrian Păunescu definesc, cum nu se poate mai bine, adâncă semnificație a porții:

„La casele țăranilor români,
Pe care veșnicia nu-i mai iartă,
O instituție se cheamă POARTĂ !
Prin care intră numai cei stăpâni
Diverse vietăți mai pot intra,
Târându-se precum li-i caracterul,
Dar pe această poartă suie cerul
În Maramureș, ca în curtea sa,
Și poarta-i cea mai mare bogăție.
Ea costă cât un sat din alte părți.
Bibliotecă pare mari-i cărți
Din care afli tot ce se mai știe
Și poți s-o treci pe cosmicele hărți
Miroase-a om, a lemn și-a veșnicie.”

Bibliografie:

- BENOIST, Luc
1995 *Semne, simboluri și mituri*, Editura Humanitas, București;
BIDERMANN, Hans
2002 *Dicționar de simboluri*, Editura Saeculum I.O., București;
CARAMAN, Petru
2006 *Porțile monumentale ale României*, în Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei, nr. VI, Iași;
CHEVALIER, Jean / GHEERBRANT, Alain
2009 *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, Editura Polirom, București;
CIUBOTARU, Ion H
2006 *Limpeziri*, în Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei, nr. VI, Iași;
ELIADE, Mircea
1943 *Insula lui Euthanasius*, Editura Fundațiilor Regale, București;
EVSEEV, Ivan
1998 *Dicționar de mitologie și mitologie românească*, Editura Amaracord, Timișoara;

NISTOR, Francisc

1977, *Poarta maramureșeană*, Editura Sport-Turism, București;

RUSTI, Doina

2002 *Dicționar de teme și simboluri din literatura română*, Univers Enciclopedic, București;

TALOȘ, Ion

2001 *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București;

TEODORESCU, G. Dem.

1982 *Poezii populare române*, Editura Minerva, București;